

"דרכיה דרכי נעם" - כנימוק להפגת מרידות המרור בפסח

א. הפסוק בספר משלי (ג' י"ז): "דרכיה דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום", מופיע בתוך מכלול של פסוקים בפרק המדבר בשבח התורה ומעלות לומדיה. וכך מפרש הרלב"ג שם: "דרכי התורה הם דרכים שינעמו וימתקו מאוד לאדם, כי לא העמיסה על האדם שום מעמס יקשה לו, אבל כל מה שבא מן המצות והאזהרות, הם דברים ערבים ורצויים בעצמותם, לא כנימוסי הגוים שהיו מעמיסים בהם דברים קשים, גם את בניהם ואת בנותייהם ישרפו באש לאלוהיהם, וכל נתיבות התורה הם שלום לגוף ולנפש".

חז"ל לומדים מפסוק זה בכמה מקומות¹ עיקרון הלכתי מחייב בקביעת ההלכה, והוא - שאין התורה מצווה לקיים את המצוות הגורמות צער או היזק לאדם בגופו או בנפשו, כאשר זה אינו חלק מהותי מאופן ביצוע המצווה. זאת לעומת מצוות שמהותם היא לכאורה היזק כגון ברית מילה, צום וכדו'.

1. ראה למשל סוכה דף ל"ב א' וב', יבמות דף ט"ו א', ודף פ"ז ב', תוספות ביבמות דף ב' א' ד"ח ואחות, גיטין דף נ"ט ב'. גם בדברי אחרונים מצינו עקרונות הנלמדים מפס' זה, עיין במשך חכמה לבראשית ט', זו באשר לפטור אישה ממצות פרו ורבו, ובאור שמח חלכות יבום וחליצה פ"ח ח"ג. ועיין דוגמאות נוספות בספר שערי תלמוד תורה מאת פרופ' הרב יהודה לוי עמ' צ"ח-ק"ב. [אנציקלופדיה תלמודית ח"ז - דרכי נעם].

בדברי מרן הראי"ה קוק זצ"ל מצינו תשובה הדנה בריסוק המרור בליל הסדר, תוך שימוש בפסוק הנ"ל על מנת להוכיח, שאכן מוטב לרסק ולהפיג במקצת את טעם המרירות מפני שדרכי התורה הם דרכי נועם. ומתוך דבריו ננסה לדקדק ולחדד את הגדרת העקרון ההלכתי הנלמד מהפסוק "דרכיה דרכי נועם".

ב. בשו"ת אורח משפט סימן קכ"ד נדפסו דברים שאמר מרן הרב זצ"ל בשנת תרנ"ד² בדרשת שבת הגדול, וכך כתב:

"היתר גמור, גם נכון הוא, שהמרור שאנו אוכלים מרוסק, שיניחו אותו להפיג טעמו, עד שישאר בו טעם מר קל, כדי שיהיה נח לאכילה". בהמשך התשובה משתמש מרן הרב זצ"ל בנוסחאות מחייבות יותר ולא רק "היתר" ו"נכון" אלא: "הנלענ"ד שהאוכל כשהוא מר הרבה, עד שאי אפשר כמעט לאוכלו, לא אדע אם יצא ידי חובה", או "נלענ"ד דזהו הדרך הרצוי גם כן מצד עיקר המצוה" או "ע"כ ראוי להפיג עד שישאר טעם מר... אבל אינו חזק הרבה"³. אכן יש להדגיש שהדיון הוא ביחס לאותו ירק הנקרא חריין, הנלקח כמרור⁴.

2. בשנת תרני"ד שימש מרן הרב זצ"ל כרב בזיימל.

3. בענין ריסוק המרור נחלקו האחרונים עיין בשולחן ערוך או"ח סימן תע"ג סעיף ח', במשנה ברורה ס"ק ל"ו, בשער הציון אות מ"ו, ובשערי תשובה שם, וכן עיין בית אפרים סימן מ"ג, שו"ת מחרשיים ח"ג סימן ט"ו ובחכם צבי סימן קי"ט, מרומי שדה לנציי"ב פסחים דף ל"ט א' שו"ת התעוררות תשובה ח"ב סימן קי"א ובשו"ת משנה חלכות ח"ו סימן צ"ב וח"ו סימן ס"ח, מרן הרב זצ"ל חזר על ענין זה ברשימת אחרותיו לפסח בדרשת שבת הגדול, עיי בשו"ת אורח משפט סימן קכ"ח חלק א, סעיף ל', ל"ב, ל"ג ובחלק ב' סעיף כ"א.

4. יש מקומות שנחגו לקחת חריין כמרור וזיחו אותו כתמכא, וזאת מפני שלא גדלה חסת שתיא החזרת למרור, במקומם, בתקופת הפסח - עיין במשנה ברורה שם ס"ק ל"ו, ובשו"ת יחוח חלק א' סימן י"ח. ועיין בדברי מרן הרב זצ"ל ברשימת אחרותיו לפסח בדרשת שבת הגדול שו"ת אורח משפט סימן קכ"ח חלק ב' סעיף כ"ג. באשר לזיחוי החזרת, התמכא וחריין, עיין בספר כלאי זרעים והרכבת מאת פרופ' יהודה פליקס עמ' 45-60.

את דבריו מנמק הוא במספר טעמים, אשר נסכמם בקצרה, מלבד הטעם (השלישי) הקשור לפסוק "דרכיה דרכי נעם" שבו נעסוק בהרחבה. הנימוקים הם:

(א) לא מופיע בהלכה שיעור למרירותו של המרור, ומרירות מועטה מספיקה.

(ב) יש ספק אם יוצאים ידי חובה במרירות מרובה ביותר, לשיטתו של המשנה למלך בהלכות יסודי התורה (פ"ה ה"ח) הכותב שלא יוצאים ידי חובה בקיום מצות עשה, אם אוכל שלא כדרך אכילתו⁵. יש לעשות כן משום דרכי נעם.

(ד) אמנם אין לאכול מרור שלוק או כבוש (מהסיכות שהוכאו בגמרא בברכות ל"ח ב'), אבל לא נאמר שאין לאכול מרור שהופגה מרירותו⁶.

ג. כאמור, להלן נעסוק אך ורק בנימוק השלישי, שעליו כותב מרן הרב זצ"ל כך: "נלענ"ד דזהו הדרך הרצוי ג"כ מצד עיקר המצוה, גם משום דרכיה דרכי נעם. ופשיטא דהיזק המגיע מחוזק מרירות החריין, אינו קטן מעקיצת הידים מהירדוף, דנדחה ממצות לולב משום דרכי נעם".

כוונת דבריו - להשוות את חידושו כאן לדברי הגמרא במסכת סוכה (ל"ב ב') המבררת את כוונת התורה בפסוק "ענף עץ עבות" (ויקרא כ"ג מ')⁷. הגמרא שם מעלה אפשרויות שונות להסבר הביטוי "ענף עץ עבות", ושואלת: "ואימא הירדוף"? - דהיינו אולי צמח ההירדוף הוא המין שאליו מתכוונת התורה בצוותה על לקיחת "ענף עץ עבות"⁸? עונה הגמרא: אמר אביי: דרכיה דרכי נעם וליכא (משלי ג' י"ז), רבא אמר: מהכא, האמת והשלום אהבו (זכריה ח' י"ט).

5. עין במה שחעיר הרב צבי פסח פרנק על דבריו אלה של הרב זצ"ל, במקראי קודש - פסח חייב עמי קיי-קעי"ב.

6. עיין במשנה ברורה שם ס"ק ל"ח ולייט ובשו"ת ציץ אליעזר חלק ט"ו סימן כ"ו.

7. בביאור סוגיה זו עיין בדברי מרן הרב זצ"ל בספרו עץ חדר שלם אותיות מ"ו ונ"ג.

8. בזיתוי החירדוף עיין בדברי מרן הרב זצ"ל באגרות ראיח ב' עמי ק"ב-ק"ד.

ר ש"י פירש כך את מחלוקתם: והאי מברז כריז את הידים כקוצים שראשי עליו עשויים חדין כמחט. (דהינו שצמח זה עוקץ את הידים). האמת והשלום אהבו - וזה אינו לא אמת ולא שלום שהוא עשוי לסם המות. היינו: לאביי - לא יתכן שהתורה תצוה בדבר שהוא עוקץ את הידים - כאשר זה איננו חלק מהותי ממעשה המצוה - מפני שדרכי התורה דרכי נעם. ואילו לרבא - הפסול איננו משום הבחינה המעשית אלא מפני שההירדוף הוא במהותו סם מות, ולא יתכן שהתורה תצוה לקחת למצוה, דבר-מה המשמש כסם מות.

ולסיכום: המחלוקת היא האם הפסול בהירדוף הוא פסול מעשי, שלא ניתן ליטול את ההירדוף ביד מפני הקוצים, או פסול עקרוני, מהותו של ההירדוף.

ה ת פ ו ת חולקים אמנם על רש"י בפירושו לרבא אך מסכימים עם רש"י בפירושו לדברי אביי ("דרכי נועם"), עיי"ש (ד"ה דרכיה וד"ה האמת)⁹. מרן הרב זצ"ל משווה את חידושו בענין ריסוק המרור למצוה והנחתו עד שיפוג טעמו, לפסול ההירדוף ל"ענף עץ עבות", ואומר שההיזק היוצא מחוזק מרירות החרין אינו קטן מהיזק הידים ע"י ההירדוף כענף עץ עבות. לכן כשם שלא לוקחים הירדוף כענף עץ עבות, כך ריסוקו של המרור והנחתו עד שתפוג מרירותו - זוהי הדרך הנכונה מבחינת ההלכה ביחס למרור.

9. גם בתוספות פסחים (לי"ט א') בדי"ה ואימא כותבים כך: "בסוכה בדף לייב ב' פריך גבי חדס ואימא חירדוף, אמר אביי דרכיה דלא חוי נועם, ופירש חקונטרס דלא חוי נועם, כיון דחוי סם חמוות לבחמת. חכי נמי (ביחס לפסול חירדוף כמרור) חוי מצי לשנוי חכי, אלא דמשני שפיר טפי. (דחו חירדוף כמרור מפני שאינו מין ירק אלא אילן). עכ"ד. יש לחער שבמסכת סוכה רש"י פירש שחירדוף הוא סם חמוות לפי דברי רבא הפוסל את חירדוף מכח הפסוק האמת וחשלוס אהבו, ועל כך כתב רש"י וסם חמוות הוא לא אמת ולא שלום. אך רש"י לא כתב בפירושו שלפנינו במסכת סוכה אליבא דאביי שאין חירדוף נעם מפני שהוא סם חמוות.

ד. ברם על השוואה זו יש להעיר.

ההירדוף נפסל כ"ענף עץ עבות" מהנימוק של "דרכיה דרכי נעם", מפני שהתורה צייתה לקחת ארבעה מינים ללולב, ולא צייתה שהם יגרמו נזק לאדם בשעת לקיחתם. ואילו במרור, כל מהותו של המרור הוא שאדם יאכל אותו וירגיש מרירות, ובכך מתקימת מצות מרור; ואם כן אין ענין שאנו נרסקו ונפיג מרירותו - הלא אדרבה: כל ענינו הוא שנאכלנו מר!

יתר על כן, גם התוספות (הנ"ל במסכת סוכה ל"ב ב' בד"ה האמת) אשר דנו באפשרות לקחת ההירדוף כמרור ואמרו שניתן לכותשו או להסיר קוציו, אלא שהוא נפסל מלהיות מרור מסיבה אחרת, לא אמרו זאת אלא על מנת לפתור את בעית העוקצים, שהם אכן לא חלק מהמרור, אבל התוספות לא דיברו על פסילת מרור בשל חריפותו ומרירותו, או לחילופין לכתשו ולהפיג מרירותו, שהרי כל ענינו של המרור הוא באכילת דבר מר¹⁰ וכשם שמצינו במצוות אחרות שהאופי ואופן ביצוע המצוה הוא בגרימת צער לאדם כגון: כרית מילה, תענית וכד'. וכיון שכך אין להשוות את "חוזק מרירות החריין" שהוא עצם המצוה, "לעקיצת הידים מההירדוף" בו עקיצת הידים ע"י הקוצים הם לא חלק מקיום מצות ארבעה מינים.

זאת ועוד: מרן הרב זצ"ל עצמו, בחידושו "טוב ראייה" לפסחים (ל"ט א'¹¹ סותר לכאורה את עיקר דבריו שב"אורח משפט". לפי שכך כתב שם: "הגמרא בסוכה דף ל"ב ב' פוסלת הירדוף כהדס, משום דרכי נעם, וטעם הדבר נלענ"ד לקיים מצוה בדבר מזיק הוי אינו נעם כיון שמקיים המזיק ע"י המצוה, ואי אפשר שתהיה המצוה גורמת שיתקיים בעולם מזיק ע"י מצוה, אבל מרור, המצוה היא אכילתו וביעורו מן העולם... אם כן, אדרבה בענין זה

10. ולא כדברי חרש"ש במסכת סוכה דף ל"ב ב' הכותב: "מזח משמע דלא כחגאון מליסא בספר מע"י (מעשה

ניסים - פירוש חגאון מליסא לחגודת של פסח) שאוסר לשחוק חריין למרור". מפני שעדיין יש לחשיב שהכוונה לשחיקת הקוצים כמו במקרה של החירדוף, אבל לא לשחיקתו מפני מרירותו, וכדברי חגאון מליסא.

11. נדפס מחדש בספר טוב ראי לפסחים (חוצאת בית אל תשמ"ח) עמ' 235.

קיום המצוה הוא נועם, שע"י המצוה, המזיק מתבער מן העולם, ומאי איכפת בזה לשום בריה".

מדבריו אלה יוצא שעצם אכילת המרור היא הנועם, מפני שבאופן קיום המצוה מתבער המזיק, ומכאן, שגם באכילת חריין חריף מאוד, אכילתו היא ביעורו מן העולם וזהו נועם המצוה, וא"כ מדוע לרסקו ולהפיג מרירותו. אין כל דמיון בין הפגת מרירות החריין לבין עקיצת הידים מההירדוף - מעשה המנותק לחלוטין ממהות המצוה.

נמצאת איפוא השוואת מרן הרב זצ"ל מרור להירדוף לא רק קשה מצד עצמה, אלא גם סתירה אצלו עצמו מיניה וביה.

ה. נראה כי על מנת להבין היטב את דברי מרן הרב זצ"ל כתשובה ב"אורח משפט", יש להגדיר תחילה את העקרון ההלכתי של "דרכי נעם" בצורה מדויקת יותר, וכפי שלמד זאת מרן הרב זצ"ל מדברי התוספות במסכת סוכה (ל"ב ב' ד"ה והאמת).

מניעת קיום מצוה מכח הפסוק "דרכיה דרכי נעם", אינה רק עצם העובדה שקיום המצוה באופן שכזה גורם לנזק גופני לאדם, כדוגמת עקיצת הידים ע"י ההירדוף בעת נטילת ארבעת מינים, אלא יש גם להתחשב באפשרות המעשית למנוע את ההיזק לפני השלב שבו הולכים לבצע את המצוה. זוהי כעצם כוונת התוספות בסוכה שם. לא ניתן להשתמש בהירדוף כענף עץ עבות, מפני שלא ניתן להסיר את הקוצים לפני לקיחתם למצוה, מאחר וכאן קיימת מניעה הלכתית שאת ארבעת המינים יש לקחת דרך גדילתן. לעומת זאת, ההירדוף יכול - באופן עקרוני - לשמש כמרור, מפני שאת הקוצים שבו ניתן לכתוש או להסיר לפני ביצוע המצוה, על אף שהם גדלו עליו קודם לכן. בסיכומו של דבר ההירדוף נפסל מלהיות מרור מסיבה אחרת לחלוטין.

דברי התוספות הללו משמשים בסיס לדברי הרב זצ"ל בענין ריסוק המרור והנחתו כדי שתפוג מרירותו. דבר זה ניתן ללמוד מתחילתה של התשובה, כאשר הרב זצ"ל מציין לדבריו הארוכים של המשנה למלך בהלכות יסודי התורה (פ"ה ה"ח), וכך כותב:

"לפי מה שכתב במשנה למלך ה' יסוה"ת, דכמצות עשה לא יצא ידי חובה באוכל שלא כדרך אכילתו, והרי כשהוא מר הרבה עד שאי אפשר כלל לאוכלו כי אם מדוחק ודאי אין זה אכילה. ואין לומר דכאן מצותו בהכי, שהרי שפיר אפשר לקיים המצוה שהוא מר טעם, באופן שאין קושי באכילתו, והוי דרך אכילתו."

דהינו כשניתן למנוע את ההיזק, הרי שמחויבים לעשות זאת ולקיים את המצוה ללא כל היזק. כשם שהיינו עושים בהירדוף לו היה כשר למרור, אלא שנפסל מסיבה אחרת (מפני שהוא מין אילן ולא מין ירק, כנדרש). כך גם בנוגע לחריין. מאחר שאפשר לרסקו ולהניחו עד שתפוג מרירותו, אם כי תשאר מרירות קלה המספקת על פי ההלכה, לכן כך היא דרך אכילתו, ולא באופן שהוא מר ביותר ושבקושי אפשר לאוכלו.

אם כן נועם המצוה הוא באופן שיהיה בה מרירות, ועם זאת יוכלו לקיים אותה כדרך אכילה, וכך מתבער המזיק בעת אכילת המרור מן העולם.*

* הערת המערכת: לא רק ש"גילוייו" של חמשליים בסוף המאמר מבטל מעיקרא כל ראשיתה של חתמיחה, אלא שנוסף לכך החנחה הגלומה בה טעונה בירור: לפי שמעולם לא ציוותה תורה לסגף את חנוף, לצערו ולענותו, ואפי' בנוגע לצומות - חשביתה מאכילה היא היא העיקר (וכבר דנו אחרונים בסוגי צמצום הצער, ור"י אור המזרח" טבת תש"ן - איכות וכמות בצומות, משי"כ שם). כך גם ברית מילה, חלילה לא על הצער הצטוינו, וכל שניתן לצמצמו ולחקטינו בלא לפגוע במצוה - עדיף; וכך גם - כמובן - בנידוי"ד. נ.ג.

